

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, MUZIČKA AKADEMIJA

VII. ODSJEK

KREŠIMIR KOTTEK

**SAKSOFON U ORKESTRALNIM
PARTITURAMA ISTAKNUTIH EUROPSKIH
SKLADATELJA PRVE POLOVICE 20.
STOLJEĆA**

DIPLOMSKI RAD

ZAGREB, 2018.

VII. ODSJEK

SAKSOFON U ORKESTRALNIM
PARTITURAMA ISTAKNUTIH EUROPSKIH
SKLADATELJA PRVE POLOVICE 20.
STOLJEĆA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: nasl. doc. Tomislav Žužak

Student: Krešimir Kottek

Ak.god. 2017./2018.

ZAGREB, 2018.

DIPLOMSKI RAD ODOBRILO MENTOR

nasl. doc. Tomislav Žužak

Potpis

U Zagrebu, 04. 06. 2018.

Diplomski rad obranjen 12. 06. 2018. ocjenom odličan (5).

POVJERENSTVO:

1. red. prof. art. Marina Novak _____
2. red. prof. art. Branko Mihanović _____
3. nasl. doc. Tomislav Žužak _____

OPASKA:

PAPIRNATA KOPIJA RADA DOSTAVLJENA JE ZA POHRANU KNJIŽNICI MUZIČKE
AKADEMIJE

Zahvaljujem se Tomislavu Žušku, Draganu Sremcu, Nikoli Fabijaniću i Ivanu Končiću na savjetima i literaturi. Veliko hvala supruzi Petri i obitelji na podršci tijekom studija.

SADRŽAJ:

Sažetak	
1. Uvod	1
2. Orkestracija.....	2
3. Orkestarska sola.....	3
3.1. B. Bartok: <i>Drveni princ</i>	3
3.2. D. Milhaud: <i>Stvaranje svijeta</i>	5
3.3. D. Šostakovič: <i>Zlatno doba</i>	9
3.4. A. Berg: <i>Lulu</i>	11
3.5. S. Rahmanjinov: <i>Simfonijski plesovi</i>	14
4. Ostala djela	17
5. Zaključak.....	18
6. Dodaci.....	19
7. Literatura.....	21

SAŽETAK:

Ovaj diplomski rad sagledava problematiku percepcije saksofona kao orkestralnog instrumenta. Cilj je približiti kolegama izvođačima (studentima) i skladateljima uvid u orkestralni repertoar uz detaljniju analizu nekoliko saksofonskih sola iz partitura istaknutih skladatelja prve polovice 20. stoljeća. Veća pažnja posvećena je djelima Bartoka, Milhauda, Šostakoviča, Berga i Rahmanjinova, čiji se notni zapisi i analize nalaze u trećem poglavlju rada. Izdvojena sola razlikuju se po stilu, glazbenoj vrsti (balet, opera, simfonijsko djelo) i koriste različite članove porodice saksofona (sopran, alt, tenor, bariton). Iz analize su namjerno izostavljene vjerojatno najpoznatije dionice tog vremena: Ravelov *Bolero* (i *Slike s izložbe*) te Gershwinova *Rapsodija u plavom*; kao i Debussyeva *Rapsodija*, koju je detaljno obradio kolega Lovro Livajić u svom diplomskom radu. Glavno postavljeno pitanje je kako su skladatelji tretirali saksofon te zašto ga jesu (ili nisu) koristili. Moramo se upitati i koliko je saksofon prisutan u kompozicijama za orkestar hrvatskih skladatelja. U dodacima se nalazi cijeli popis velikog broja saksofonističkih orkestarskih sola iz knjige *The Orchestral Saxophonist*, Brucea Ronkina i Roberta Frascottia, kao i popis nekih skladbi hrvatskih autora.

KLJUČNE RIJEČI:

- Saksofon
- Orkestar
- Partiture
- Sola

ABSTRACT:

This graduate thesis analyzes problem of perceiving saxophone as an orchestral instrument. The main goal is to offer our colleague performers (students) and composers a closer look into orchestral repertoire, as well as analyses of a few saxophone solos from scores composed by eminent composers of the first half of 20th century. Greater accent was made to Bartok's, Milhaud's, Shostakovich's, Berg's and Rachmaninoff's compositions, whose notation examples and analyses are presented in Chapter three. Referred solos differ each other by style, type (ballet, opera, symphony) and instruments which are used (soprano, alto, tenor, bariton). Probably the most recognizable parts of this period, Ravel's *Bolero* (and *Pictures at an Exhibition*) were deliberately taken out of this thesis, as well as Debussy's *Rhapsodie*, due to Lovro Livajić's graduate thesis on this theme. The main intention of the thesis was to gain a deeper understanding how the composers of that period of time had treated saxophone, and why they did (or did not) use it in orchestration. Also, the question is, whether saxophone is present in Croatian orchestral music. Additionally, it has been listed a great number of orchestral compositions with saxophone part from the book *The Orchestral Saxophonist* by Bruce Ronkin and Robert Frascotti.

KEY WORDS:

- Saxophone
- Orchestra
- Scores
- Solos

1. UVOD

Izumljen u 19. stoljeću, saksofon je još uvijek relativno „mlad“ u usporedbi s razvojem instrumenata koji se danas podrazumijevaju stalnim članovima simfonijskih orkestara. U svojim počecima korišten u puhačkim orkestrima, od kojih su mnogi bili vojni, kasnije populariziran kroz jazz glazbu, saksofon je ipak bio zamišljen i pozitivnim kritikama afirmiran u klasičnoj glazbi. Težnju mnogih skladatelja i dirigenata za premošćivanjem praznine između drvenih i limenih puhača, za sada je najbliže ispunio belgijski izumitelj Adolphe Sax svojim patentom. Iako još dugo vremena smatran „neozbiljnim“ instrumentom, saksofon je vrlo brzo počeo dobivati važne uloge. Tako ga se, već dvadesetak godina nakon izuma, može čuti u operi *Hamlet* Ambroisea Thomasa. Zatim ga je koristio Bizet i kasnije mnogi drugi skladatelji u simfonijskoj i scenskoj glazbi, posebno u prvoj polovici 20. stoljeća, kada je nesumnjiv utjecaj na klasičnu kompoziciju izvršila, između ostalog, i jazz glazba. Tada se javljaju nove teorije orkestracije, saksofon se ponekad koristi samo kao boja uz druge instrumente, ali zbog svojih specifičnosti, novih zvukovnih i tehničkih mogućnosti, vrlo često izlazi u prvi plan. Sastav orkestra se širi pa se zbog sličnih razloga povremeno koriste i drugi instrumenti, poput klavira, harfe, zvončića itd. U sredinama gdje nije bilo školovanih saksofonista, izazov sviranja sličnog instrumenta morali su prihvatiti klarinetisti, što je i danas čest slučaj u pojedinim orkestrima.

2. ORKESTRACIJA

Kako bi se stekao bolji uvid u skladateljsku percepciju saksofona, prenosim nekoliko podataka iz poznate knjige američkog skladatelja i dirigenta Samuela Adlera. Njegovu *The Study of Orchestration* i danas koriste studenti kompozicije kao svojevrsni udžbenik. U njoj se navodi kako saksofon, unatoč tome što su ga upotrijebili mnogi skladatelji devetnaestog i dvadesetog stoljeća, „...nije nikada potpuno prihvaćen u simfonijski orkestar...“¹. Kao jedan od razloga, spominje se podatak kako je zvuk saksofona vrlo karakterističan te dominira nad ostalim instrumentima (zbog čega zasigurno, kada ga se koristi, vrlo često dobiva solo dionicu). O ovome postoje oprečna mišljenja te se mnogi neće složiti s time. Skladatelj David Bruce u svom predavanju² objašnjava kako je saksofon izumljen upravo s namjerom da se što bolje prilagodi drugim instrumentima. Sa širokim rasponom dinamika i tonskih boja, vrlo dobro se može uklopiti u orkestar, ali mnogi konkurenti Adolphe Saxa sustavno su se borili da to toga ne dođe. Nadalje, u svojim počecima, nerijetko se smatrao „primitivnim“ instrumentom, što se postepeno mijenjalo zahvaljujući virtuoza poput Marcela Mulea, Sigurda Raschera te kasnije Jean-Marie Londeixa i drugih. Oni su svojim zalaganjem, narudžbama, izvedbama i podučavanjem, usmjerili klasični saksofon prema „ozbiljnijim vodama“. Proširivši tehnike, kao i zvuk, ponudili su kompozitorima širu paletu boja i mogućnosti pa se danas općenito mogu razlikovati dvije osnovne vrste saksofonskog zvuka: klasični („simfonični, s manje vibrata i više dinamičke kontrole“) i jazz („sentimentalan, s puno vibrata i hrapav“)³. Obitelj saksofona nudi i široki tonski raspon. Najviše literature napisano je za alt-saksofon, ali pisalo se i za sopranino, sopran, tenor, bariton i bas-saksofon. U partituri se nalaze, poredani od višeg prema nižem (ako ih je više), između klarineta i fagota.⁴ „I danas virtuozi s fantastičnom kontrolom u svim registrima svih saksofona, nastavljaju uvjeravati skladatelje da upotrijebe saksofon u svojim djelima.“⁵

¹ Adler, Samuel. *The Study of Orchestration*. New York: W. W. Norton and Company, Inc., 2002., str. 217.

² Why is there no Saxophone in the Orchestra? <https://www.youtube.com/watch?v=BsfPS7pXg1E> (pristup 01. 06. 2018.)

³ Ibid., Adler, str. 218.

⁴ Ibid., Adler, str. 177.

⁵ Ibid., Adler, str. 218.

3. ORKESTARSKA SOLA

3.1. BELA BARTOK (1881. – 1945.): DRVENI PRINC (1917.)

Potaknuti gostovanjem znamenitog *Ruskog baleta* Sergeja Djagiljeva, budimpeštanska Opera 1913. godine naručuje novo djelo⁶. Mađarskom skladatelju Beli Bartoku, u ratnom okruženju, trebalo je četiri godine za kompoziciju i orkestraciju; tako da je *Drveni princ*, balet u jednom činu prvi put izveden 12. svibnja 1917.⁷ Libreto je napisao Bela Balazs, a izvedbom ravnao Egisto Tango, kojem je kasnije i posvećeno djelo. Skladba, koju je autor uobličio u simetričnu simfonijsku pjesmu, postigla je veliki uspjeh već pri prvoj izvedbi⁸.

Ovdje se prvi put pojavljuje više od jednog saksofona sa značajnijom ulogom⁹. Bartok koristi veliki orkestar te dodaje tri saksofona za dva izvođača. Prvi svira samo alt-saksofon, dok se drugi izmjenjuje na tenor i bariton-saksofonu. Najprije alt i tenor zajedno nastupaju u trećem plesu, *Plesu valova (Andante)*, u broju 42 (slika 1). Radi se o lirskoj, legato melodiji u oktavama, folklornog prizvuka, u četveročetvrtinskoj mjeri s oznakom tempa *Più mosso* (četvrtinka = 100). Sama melodija je u prirodnom molu (eolski modus). H-mol za alt-saksofon će značiti gis-mol u rasponu od (pisanog) cis3 do fis1, a za tenor-saksofon cis-mol, od fis2 do h (malog). Oznake dinamike i načina izvođenja su *mf dolce*, a u pratnji sola se nalaze „ležeći“ *pianissimo* akordi gudača i lepršavo ispreplitanje harfe i flaute, tvoreći tako pomalo „debisijevski“ ugođaj. Kasnije se priključuju klarineti, fagot, horne i truba. Zanimljivo, skladatelj je u partituri smjestio saksofone između oboa i klarineta, iako je njihovo najčešće mjesto između klarineta i fagota. Moguće je da je razmišljao o saksofonu kao o dubljem srodniku oboe¹⁰. Idući, vrlo sličan, nastup saksofona, nalazi se u broju 45 (slika 2). Ovdje u oktavama sviraju alt-saksofon i bariton-saksofon, melodiju sastavljenu od pentatonske ljestvice (c, es, f, as, b). Zatim ponovno alt i tenor u broju 47. Svirač zadužen za

⁶ Gillies, M. (2001). Bartók, Béla. *Grove Music Online*.

<http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000040686>. (pristup 11. 05. 2018.)

⁷ *The Kennedy Center*, <http://www.kennedy-center.org/artist/composition/4346> (pristup 11. 05. 2018.)

⁸ Ibid. Gillies

⁹ *Bandestration*, <https://bandestration.com/2014/12/12/saxophone-sections-in-the-orchestra-part-1/> (pristup 11. 05. 2018.)

¹⁰ Ibid. Bandestration

dionicu tenor-saksofona ima dovoljno vremena zamijeniti instrumente u nekoliko taktova pauze između svakog nastupa. Veći izazov moglo bi mu predstavljati sviranje legato fraze u *mf* dinamici do note h mali. Nije potpuno jasno zašto je skladatelj upotrijebio i tenor i bariton-saksofon jer se radi gotovo o istom registru. Također, izvođači moraju posebno obratiti pozornost na intonaciju jer su dionice cijelo vrijeme u intervalu oktave. Nakon trećeg, saksofoni ponovno dobivaju ulogu u sedmom plesu (br. 170), ponovno u kombinaciji alt – tenor. Osim nekoliko kratkih sola od nekoliko tonova, često se nalaze u bloku s oboama. Nakon gustih trilera raspoređenih u svim dionicama, solo tenora uvodi skladbu u razrješenje (solo horn) i kraj skladbe. Tri takta prije broja 193, dionica tenora iznosi „zaključak“ u trodobnoj mjeri, dinamike *poco f* (*espressivo*). Radi se o legato melodiji u rasponu od cis1 do fis2, sa skokovima sekste, oktave i decime.

Devet godina kasnije, Bartok koristi saksofon u *Tri seoske scene* (*Three Village Scenes*), za ženske glasove i komorni orkestar, u kojem je predvidio da rijetke saksofonske nastupe izvodi prvi klarinetist.

Piu mosso ♩ = 100

The image shows a musical score for two saxophones. The top system is for Alto Saxophone and Tenor Saxophone, both in 4/4 time. The tempo is marked 'Piu mosso' with a quarter note equal to 100. The dynamics are marked 'mf dolce'. The bottom system is for Alto Sax. and Ten. Sax. in 4/4 time. The dynamics are marked 'f' and 'p'. The score consists of two systems of music, each with two staves. The first system has a tempo marking and dynamics. The second system has dynamics markings. The music is written in treble clef with a key signature of one sharp (F#).

Slika 1. Solo saksofona, Drveni princ, br.42¹¹

¹¹ Prema: *IMSLP*, *The Wooden Prince*, Sz. 60 (Bartok, Bela), str. 102
http://imslp.eu/files/imglnks/euimg/b/bb/IMSLP125406-PMLP236629-Bartok_-_The_Wooden_Prince.pdf
 (pristup 11. 05. 2018.)

♩ = 100

Alto Saxophone

Baritone Saxophone

Alto Sax.

Bari. Sax.

mf dolce

mf dolce

cresc.

f >

cresc.

f >

Slika 2. Drugi nastup saksofona, br. 45¹²

3.2. DARIUS MILHAUD (1892. – 1974.): STVARANJE SVIJETA (1923.)

Razmišljajući o saksofonu u prvoj polovici dvadesetog stoljeća, ne možemo zaobići Darius Milhauda koji je „od 1917. do 1962., drugim riječima, od njegove *Eumenides* do *Suite de Quatrans*, koristio saksofon u više od 45 djela, češće nego ijedan skladatelj prve polovice dvadesetog stoljeća.“¹³ Ovaj avangardni francuski skladatelj među prvima je koristio nove udaraljke, politonalitet, aleatoriku, kompleksne harmonije te nije skrivao utjecaj jazz-a i folklor-a, posebno brazilskog. U tome je veliku ulogu odigralo skladateljevo oduševljenje novim instrumentalnim tehnikama koje je imao priliku čuti slušajući jazz u njujorškom Harlemu¹⁴. Inspiracija za libreto baleta *La Creation du Monde* bile su afričke legende o početku svijeta, a premijera je održana u Parizu 1923. godine. Instrumentacijom za komorni orkestar, partitura aludira na zvuk *combo* jazz sastava, posebno zbog istaknute uloge

¹² Ibid. IMSLP, str. 108

¹³ Umble, James C. *Jean-Marie Londeix, Master of the Modern Saxophone*. Glenmoore: Roncorp, 2000., str. 269

¹⁴ Drake, J. (2001). Milhaud, Darius. *Grove Music Online*.

<http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000018674>. (pristup 18. 05. 2018.)

puhača.¹⁵ Glavna uloga namijenjena je alt-saksofonu, koji se u partituri, a često i na izvedbi, nalazi na mjestu viole. Nameće se od prvog takta, iznoseći melodijsku liniju u polovinkama, većinom u drugoj oktavi (slika 3). Mjera je dvopolovinska, tempo polagani *Modéré*. U širokom rasponu dinamika potrebno se prilagoditi intonacijski i tonski gudačkoj pratnji, uz odgovarajući vibrato. Nakon prvog dijela, slijedi kontrastni, ritmični dio, s očitom aluzijom na jazz. Primjećuje se sličnost s Gershwinovom *Rapsodijom u plavom*, ali ona je praizvedena tek tri mjeseca poslije.¹⁶ Karakteristika dionice ovdje je sinkopirani ritam s akcentima, također većinom u drugoj oktavi. Zatim nas kompozitor ponovno vraća na sporije, legato polovinke, ovaj put u prvoj oktavi, do h malog; nastavljajući izmjenjivanje lirskih i ritmičnih dijelova sve do kraja kompozicije. Vjerojatno najzahtjevniji dio dionice nalazi se pred kraj skladbe, u broju 46 (slika 4). U brzom tempu izvođač mora savladati različite ritmove, skokove i predznake.

¹⁵ Miller, Robert Ward. *Darius Milhaud's La Création du Monde: the conductor's guide to performance*. DMA (Doctor of Musical Arts) thesis, University of Iowa, 2011. <http://ir.uiowa.edu/etd/2746>. (pristup 18.05.2018.)

¹⁶ Ibid. Miller

Alto Saxophone

Modere ♩ = 54

mf

1

mp

2

mf

3

f

Mt

cedez p

4

f

ff

Slika 3. Početni taktovi dionice saksofona¹⁷

¹⁷ Prema: Milhaud, Darius. *La creation du monde, opus 81a*. Paris: Editions Max Eschig, 2000.

Alto Saxophone

$\text{♩} = 108$

46

mf

47

f

48

f

ff

49

fff

Slika 4. Primjer iz dionice saksofona, br. 46 - 49¹⁸

¹⁸ Ibid. Milhaud

3.3. DMITRIJ ŠOSTAKOVIČ (1906. – 1975.): ZLATNO DOBA (1930.), *suita*

Šostakovič dobiva narudžbu za balet 1929. godine.¹⁹ „Politički“ libreto Aleksandra Ivanovskog prati sovjetske sportaše na gostovanju u zapadnjačkom gradu u tri čina i šest scena, kasnije prerađenih u četverostavačnu *suitu*: *Introduction (Allegro non troppo)*, *Adagio*, *Polka (Allegretto)* i *Danse*. Unatoč dvama saksofonima u baletu, u *suiti* se ističe solo sopran-saksofona u broju 28 drugog stavka (*Adagio*) (slika 5). U knjizi *The Orchestral Saxophonist*²⁰ vidljiva je opaska kako se ovaj solo smatra jednim od najzahtjevnijih u repertoaru. Traje dvadeset pet taktova u četveročetvrtinskoj mjeri s oznakom tempa 72. Iako je iskorišten gotovo čitav opseg sopran-saksofona (od cis1 do f3), većina melodije kreće se u drugoj oktavi s povremenim skokovima u treću. Tek u zadnja dva takta imamo tonove iz prve oktave. Zahtjevnost sola očituje se u visokom registru te kvaliteti tona i tihim dinamikama. Oznake *p* i *pp*, naravno, treba shvatiti relativno i prilagoditi orkestru jer se ipak radi o solu. Tonska građa je F-dur uz povremene alteracije. Duge, legato fraze izvođač mora „ispjevati“ s posebnom pozornošću na vibrato i tonsku stabilnost. Zato se preporuča unaprijed isplanirati i označiti mjesta za udah. Za ambažuru su zahtjevni taktovi u kojima se nalaze veliki skokovi (g2 na e3, g2 na f3, es3 na es2, h1 na cis1 itd., sve navedeno izvodi se legato).

Potpuno kontrastan solo sopran-saksofona nalazi se u broju 46 trećeg stavka (*Polka*) (slika 6). Kratak solo u dvočetvrtinskoj mjeri (*Allegretto*, 84) karakteriziraju staccato osminke i šesnaestinke šaljivog ugođaja. *Scherzando* karakteru doprinose brze izmjene saksofona i ostalih instrumenata (udaraljke, klarinet, oboa) i kratki predudari - nota e prije nota a i h u petom taktu broja 47. Opseg je od g1 do h2. Na internetskoj stranici njujorške Filharmonije pronalazimo skenirane, arhivirane notne primjere gdje se može vidjeti kako je dionica sopran-saksofona (in Bb) umetnuta zajedno sa klarinetom uz opasku da se solo svira na klarinetu (također in Bb) ako nema saksofona²¹. Zbog velike popularnosti stavka, autor je ubrzo preradio aranžman za klavir, a danas postoji mnogo obrada za razne sastave.²²

¹⁹ Fay, L., & Fanning, D. (2001). Shostakovich, Dmitry. *Grove Music Online*.

<http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000052560>. (pristup 16. 05. 2018.)

²⁰ Ronkin, Bruce. (ur.), Frascotti, Robert. *The Orchestral Saxophonist*, Volume One. Glenmoore: Roncorp, 1978., str.45

²¹ *New York Philharmonic, Leon Levy Digital Archives*, <https://archives.nyphil.org/index.php/artifact/715402f7-7f49-43ee-aa56-fe9f3c7ebc70-0.1/fullview#page/2/mode/2up> (pristup 16. 05. 2018.)

²² *Ibid.* Fay, Fanning

Šostakovič je koristio saksofon i u mnogim drugim svojim djelima (*Suita za raznovrsni orkestar*, *suita iz djela Obad*, *Zlatne planine*, *Lady Macbeth Mcenskog okruga* itd.), a zanimljivo je primijetiti kako ga često koriste i drugi ruski skladatelji (Prokofjev, Rahmanjinov...) s iznimkom Igora Stravinskog koji je, ne navevši razlog, sam priznao kako ne voli saksofon.²³

28 Adagio ♩ = 72

Solo

p

29

pp sub.

31

cresc.

p cresc.

f dim. pp

Slika 5. Solo sopran-saksofona, 2.st. Adagio²⁴

²³ Craft, Robert. Stravinski, Igor. *Memoari i razgovori*. Svezak prvi. Zagreb: Zora, 1972., str. 274.

²⁴ Ibid. Ronkin, Frascotti, str. 45

Slika 6. Solo sopran-saksofona, 3.st. Polka²⁵

3.4. ALBAN BERG (1885. – 1935.): LULU (1937.), suita

Pripadnik Druge bečke škole i predstavnik ekspresionizma, autor jednog od najznačajnijih djela 20. stoljeća, opere *Wozzeck*, Berg je novim pristupom bio jedan od onih koji su usmjerili tzv. zapadnu klasičnu glazbu tamo gdje se nalazi danas. Svoju drugu operu počinje pisati 1928. godine, a za predložak odabire dvije drame kontroverznog njemačkog autora Franka Wedekinda. *Duh zemlje* i *Pandorina kutija* bili su zabranjivani komadi zbog opscenosti pa je Berg u mladosti prisustvovao privatnim izvedbama²⁶. Tragična priča u tri čina prati fatalnu Lulu, koju s ulice u visoko društvo uvodi bogati Dr. Schön, kasnije njezin muž, s kojim se sukobljava zbog mnogih udvarača. Nakon ubojstva svoga muža, biva uhićena i zatvorena, no bolest joj omogućava bijeg iz bolnice uz pomoć (udvaračice) grofice Geschwitz. Ipak, ne može pobjeći od svoje loše sreće te na kraju završava na ulici kao prostitutka, ubijena od ruke Jacka Trbosjeka, koji ubija i groficu dok je ponovno pokušala pomoći Lulu²⁷. Drugačije shvaćanje umjetnosti zahtijevalo je i drugačije skladateljske tehnike, tako da Berg, nakon prve atonalne opere (*Wozzeck*), stvara i prvu dvanaestttonsku operu²⁸. Zbog kompleksnosti, ali i drugih angažmana, rad na operi potrajao je godinama te

²⁵ Ibid. Ronkin, Frascotti, str. 45

²⁶ Jarman, D. (2001). Berg, Alban. *Grove Music Online*.

<http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000002767> (pristup 23. 05. 2018.)

²⁷ *The Metropolitan Opera*, <https://www.metopera.org/discover/synopses/lulu/> (pristup 23.05.2018.)

²⁸ Ibid. Jarman

autor nikada nije stigao završiti djelo. Ipak, dvije godine nakon njegove smrti, u Zürichu je uprizorena svjetska premijera nedovršene opere, a naslovnu ulogu pjevala je sarajevska pjevačica Bahrija Nuri Hadžić. Tek 1976. Friedrich Cerha dovršava orkestraciju i zaključuje djelo.²⁹

Berg koristi veliki orkestar kojem dodaje i alt-saksofon. Također, na pozornici je predvidio jazz orkestar s alt i tenor-saksofonom. Ipak, analiza koja slijedi je iz suite za sopran i orkestar, koju je skladatelj sažeo iz opere u pet stavaka: *Rondo (Andante und Hymne)*, *Ostinato (Allegro)*, *Lied der Lulu (Comodo)*, *Variationen (Moderato)*, *Adagio (Sostenuto, lento, grave)*. U knjizi *The Cambridge Companion to the Saxophone* možemo pronaći sljedeće podatke: „Lulu, nedovršena opera Albana Berga (1937.), sadrži važnu ulogu za alt-saksofon. Svjesno koristim riječ 'ulogu', s obzirom na to da je često u paru s pjevačima. *Lulu simfonija* (suite) za sopran i orkestar (1934.) sadrži glazbu za saksofon, koju kasnije pjeva Lulu u operi. [Bergov] Violinski koncert (1935.), ..., također sadrži lijepu dionicu za alt-saksofon (od saksofonista se traži da svira klarinet, ..., što je rani primjer *dupliranja*).“³⁰ Ujedno, veliki kompliment Bergovom korištenju saksofona, uz zanimljivo priznanje, dao je i Igor Stravinski: „Postoji li instrument koji ne volim? Pa, ne volim baš dva najupadljivija instrumenta iz orkestra opere Lulu, vibrafon i alt-saksofon. No, priznajem da vibrafon ima sjajne kontrapunktske mogućnosti; a saksofon, koji svojim karakterom maloljetnog prijestupnika lebdi nad beskrajnom dekadansom Lulu, vrhunski je čar ove opere.“³¹ Doista, svojom bojom i ekspresijom, poseban je začim koji pojačava pomalo (prigodan uz libretto) mračan dojam. Često u *tuttiju* ili blokovima s drugim puhačima, saksofon je ravnopravan glas u polifoniji, a povremeno *izlazi na površinu* guste orkestracije, preuzimajući solističku ulogu. Tada zaista djeluje poput pjevača bez riječi. Od pet analiziranih djela u ovom radu, Lulu je vjerojatno najzahtjevnija što se tiče saksofona. Osim što ga skladatelj koristi kroz cijelo djelo, ono zahtijeva svladavanje velikog raspona dinamika, tempa, mjera i ritmova, tonskih boja i ekspresivnosti u cijelom opsegu. Česti su i intervalski razmaci preko oktave (slika 7, 8 i 9).

²⁹ Ibid. Jarman

³⁰ Ingham, Richard. (ur.). *The Cambridge Companion to the Saxophone*. Cambridge University Press, 1999.

³¹ Ibid. Craft, Stravinski, str. 274

Alto Saxophone $\text{♩} = 69$

p *poco f*

poco rit. *a tempo*

espress. *p*

poco animato

espress. *p*

Alto Saxophone $(\text{♩} = 69)$

p *mp*

Alto Saxophone **Subito Tempo I.** $(\text{♩} = 69)$

p dolciss.

senza cresc. *p*

Slika 7, 8 i 9. Lulu suita, dionica saksofona, taktovi 11 – 22, 28 – 30, 40 – 44 ³²

³² Prema: Berg, Alban. *Lulu – suite*. Beč: Universal Edition, 1935., str. 3 – 10.

3.5. SERGEJ RAHMANJINOV (1873. – 1943.): SIMFONIJSKI PLESOVI, 1941.

Simfonijski plesovi, trostavačna orkestralna suita, posljednje je djelo znamenitog ruskog skladatelja, pijanista i dirigenta Sergeja Vasiljeviča Rahmanjinova. Poput mnogih sunarodnjaka, napustio je rodnu Rusiju zbog financijskih problema i neslaganja s politikom totalitarnog režima Sovjetskog Saveza (djela su mu zabranjena na 2 godine zbog kritiziranja vlasti)³³. Reputacija slavnog pijanista omogućila mu je mnoge kontakte i poslovne ponude, tako da je često bio na turneji po Europi i Americi³⁴. Nove nesigurnosti koje je donio Drugi svjetski rat, potakle su Rahmanjinova da se s obitelji preseli u Sjedinjene Američke Države, u ranije kupljenu kuću u New Yorku gdje dogovara novu turneju. Gust raspored nije ga spriječio da nastavi obogaćivati svoj skladateljski opus, koji je ipak bio u sjeni karijere pijanističkog virtuozu. Neke skladbe doživjele su neuspjeh (u to vrijeme popularni su bili Stravinski i Schoenberg s novim glazbenim jezikom, a Rahmanjinova se doživljava posljednjim romantičnim skladateljem)³⁵, ali nije odustajao te ga velik uspjeh *Varijacija na Paganinijevu temu* ohrabruje za nastavak rada. Simfonijski plesovi, jedina njegova skladba napisana na teritoriju SAD-a, sadrži mnoge citate i sličnosti raznih autorovih prethodnih djela, kao da je, objedinivši svoje stvaralaštvo u cjelinu, predosjetio da mu se bliži kraj. Umro je tri godine kasnije na Beverly Hillsu.

Ova orkestralna trostavačna suita prvotno je bila zamišljena kao *Plesovi*, zatim *Fantastični plesovi* sa staccima *Podne*, *Sumrak*, *Ponoć*. Ipak, autor je promijenio nazive da bi izbjegao asocijaciju na jazz plesove³⁶: *Non allegro*, *Andante con moto (Tempo di valse)* i *Lento assai – Allegro vivace – Lento assai. Come prima – Allegro vivace*. Sva tri stavka su u kontrastnoj, uokvirenoj ABA formi. Nakon misterioznog početka kompozicije, ritmičan *tutti* uvodi u prvu temu, čiji razvoj završava decresdom u ostinatnom ritmu gudača. Otvaranje središnjeg lirskog dijela, skladatelj je namijenio drvenim puhačima. Solu oboe priključuje se solo klarineta, a zatim glavnu temu iznosi alt-saksofon (slika 10 i 11). Ovim raznim

³³ Norris, G. (2001). Rachmaninoff [Rakhmaninov, Rachmaninov], Serge. *Grove Music Online*. <http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000050146> (pristup 09. 05. 2018.)

³⁴ Davie, Scott. *The Conversation*. Decoding the music masterpieces: Rachmaninoff's Symphonic Dances, <http://theconversation.com/decoding-the-music-masterpieces-rachmaninoffs-symphonic-dances-83312> (pristup 09. 05. 2018.)

³⁵ Huscher, Philip. *Chicago Symphony Orchestra*. Program notes, https://cso.org/uploadedFiles/1_Tickets_and_Events/Program_Notes/ProgramNotes_Rachmaninov_SymphonicDances.pdf (pristup 09. 05. 2018.)

³⁶ Ibid. Huscher

zvukovnim bojama još se pridodaju engleski rog i fagoti, upotpunjujući tako obitelj orkestralnih instrumenata s piskom (drveni jezičak, trska...). Melodija saksofonskog sola, koju kasnije preuzimaju gudači, proteže se kroz 23 takta i to su jedini taktovi u partituri gdje je iskorišten saksofon. Iz tog razloga, nije rijetkost da saksofon svira bas-klarinetist. U tom slučaju, izvođač mora učiniti brzu promjenu instrumenta jer nastup bas klarineta slijedi samo dva takta nakon saksofona³⁷. Solo se sastoji od dvije kraće, sekventne fraze i dvije dulje, nesequentne, u četveročetvrtinskoj mjeri, s iznimkom šestog takta u broju 12, koji je u dvočetvrtinskoj. Tempo je *Lento*. Melodija je građena od eolskog modusa, odnosno prirodnog cis-mola, što znači da je pisano u ais-molu (in Es), u ugodnom rasponu od eis1 do cis3. Osim fraziranja i tonaliteta s puno predznaka, izazov izvođaču mogla bi predstavljati i intonacija, s obzirom na to da se u pratnji nalaze samo, već ranije spomenuti, drveni puhači. Očito je Rahmanjinov ovaj veliki sastav orkestra želio obogatiti još jednom, posebnom i, za njega do tada neistraženom bojom. Za tu nakanu odlučio se posavjetovati s američkim skladateljem Robertom Russellom Bennetom, koji je, osim klasične glazbe, pisao i glazbu, orkestracije i aranžmane za Broadway, gdje je surađivao s Irvingom Berlinom, Georgeom Gershwinom, Coleom Porterom i mnogima drugima³⁸. Iz Bennettovih pisama saznaje se da su bili prijatelji te anegdotu nakon jednog druženja. Vozeći se u automobilu, Rahmanjinov je naglo zakočio i upitao kolegu: „Počinjem od note ais?“, na što je dobio potvrđan odgovor.³⁹ Solo saksofona počinje upravo notom ais. *Simfonijske plesove* autor je posvetio dirigentu Eugeneu Ormandyu i Philadelphijskom orkestru, koji su i prouzveli djelo 3. siječnja 1941⁴⁰. Osim tih taktova, Rahmanjinov nikada nije napisao ništa drugo za saksofon.

³⁷ Ibid. Ronkin, Frascotti, str. 35

³⁸ Naxos, https://www.naxos.com/person/Robert_Russell_Bennett_25985/25985.htm (pristup 10. 05. 2018.)

³⁹ Hawkins, Roy Benton. *The Life and Work of Robert Russell Bennett* [doktorska disertacija]. Texas: Texas Tech University, 1989. <https://ttu-ir.tdl.org/ttu-ir/bitstream/handle/2346/19311/31295005629505.pdf> (pristup 10. 05. 2018.)

⁴⁰ Ibid. Huscher

Lento

Solo

mf molto espressivo

11

dim.

Solo

mf

12

p *dim.* *mf*

dim. *p*

Slika 10 i 11. Solo alt-saksofona iz Simfonijskih plesova⁴¹

⁴¹ Ibid. Ronkin, Frascotti, str. 34,35

4. OSTALA DJELA

Pored istaknutih i spomenutih djela, u prvoj polovici dvadesetog stoljeća napisane su i druge poznate orkestralne skladbe koje sadrže saksofon(e) u partituri. U prvom redu, tu su američki kompozitori koji su zasigurno imali neposredniji doticaj s jazz glazbom pa tako i sa samim saksofonom. George Gershwin napisao je *Rapsodiju u plavom*, *Amerikanac u Parizu*, *Porgy and Bess*, *I Got Rhythm Variations*... Zatim Aaron Copland uvrštava saksofone u svoju *Prvu simfoniju*, kao i u *Koncert za klavir i orkestar*. Rus Sergej Prokofjev gotovo uvijek koristi samo tenor-saksofon: *Romeo i Julija*, *Aleksandar Nevski*, *Poručnik Kije* itd. Naprotiv, altovska sola možemo pronaći u djelima britanskog skladatelja i pijanista Benjamina Brittena: *Our Hunting Fathers*, *Sinfonia da Requiem*. Djelo Richarda Straussa *Symphonia Domestica* pomalo je nedorečeno što se tiče saksofona. Naime, on upotrebljava sopran in C, alt in F, bariton in F i bas in C,⁴² saksofone koji nikada nisu bili u široj uporabi. Istu nepriliku stvorio je, uostalom, i Maurice Ravel u *Boleru*, predviđevši dionicu sopranino-saksofona in F. Tu su još i skladatelji poznatiji saksofonistima po solističkim djelima za taj instrument poput Jacquesa Iberta i Heitora Villa-Lobosa, a vrlo je upečatljiv i *Ples sablji* iz baleta *Gajane* Arama Hačaturjana. Značajan doprinos zastupljenosti saksofona u orkestrima dali su još i skladatelji Paul Hindemith, Arthur Honegger, Zoltán Kodály, Arnold Schönberg, Anton Webern i mnogi drugi. Iz knjige *The Orchestral Saxophonist* naveden je popis orkestralnih skladbi koje sadrže saksofon i nalazi se u poglavlju *Dodaci* te predstavlja manji broj djela, s obzirom da ih do danas postoji više od 2500⁴³. Što se tiče hrvatske glazbe, u proučavanom vremenskom razdoblju, za saksofon je pisao Fran Lhotka u *Budnici Trenkovich pandura* (1932.).

⁴² Ibid. Ronkin, Frascotti, str. 41

⁴³ Ibid. Ronkin, Frascotti, str. 68

5. ZAKLJUČAK:

Neosporna je činjenica da je na europsku klasičnu glazbu prve polovice 20. stoljeća velik utjecaj izvršila američka jazz glazba. Informacije i ideje su se izmjenjivale u mirnim razdobljima kao i u ratnim, kada su mnogi bili prisiljeni emigrirati u SAD. Možemo zaključiti kako su mnogi skladatelji rado koristili nove zvukovne boje i tehničke mogućnosti koje im pruža saksofon, posebno u scenskoj glazbi. Najvjerojatniji razlozi što ga nisu koristili i više, između ostalog su i izvjesni nedostatak virtuozna na „novom“ instrumentu koji bi na skladatelje djelovali inspirativno i didaktički. Danas, kada se situacija promijenila, vidimo da se saksofon koristi u orkestru sve češće. Noviji primjeri su *City Noir* (2009.), simfonijsko djelo Johna Adamsa u kojem je dionica saksofona vrlo razvijena i zahtjevna, te u Hrvatskoj, između ostalog, *Simfonija Elementi* (2013.) Ivana Končića koji upotrebljava dva alt-saksofona.

Orkestralni saksofon ima još mnogo mjesta za napredak u obrazovanju podjednako saksofonista i skladatelja. Danas postoji nekoliko knjiga s notnim isječcima, ali nijedno hrvatsko izdanje. Ovim radom želim dati mali doprinos preglednosti građe i olakšavanju posla budućim studentima saksofona kako bi bili još bolje pripremljeni na susret s orkestarskim pultom te možda potaknuti nadolazeće generacije skladatelja na nove ideje. Prostora sigurno ima, kao i želje kolega za iznošenjem široke lepeze svojih mogućnosti i specifičnosti instrumenta. Ne smije se zaboraviti ni na prisutnost u općoj svijesti „laika“, publike, koja će zasigurno pozitivno reagirati na nova zvukovna i vizualna iskustva; i bez koje ni skladatelji ni izvođači ne mogu kvalitetno obavljati svoj posao. Proces priznanja saksofona u klasičnoj glazbi traje još i danas, kada su napisana već mnoga solistička, komorna i koncertna djela te se naslućuje kako je pred tim instrumentom još mnogo sjajnih glazbenih trenutaka.

6. DODACI

Popis izabranih orkestralnih skladbi koje sadrže saksofon:⁴⁴

Absil, Jean:	Divertimento, Op. 86 (4 saksofona)
Adler, Samuel:	The Feast of Lights (A, T)
Albeniz, Isaac:	Iberia (T)
Amram, David:	Triple Concerto (A, B)
Baker, David:	Le Chat Qui Peche (A, T)
Bartok, Bela:	Three Village Scenes (A, cl.) The Wooden Prince (A, T, B)
Bennett, Richard:	Jazz Calendar (A, T, B)
Berg, Alban:	Violin Concerto (A/cl.) Lulu (A)
Berio, Luciano:	Allelujah (A, T), Allelujah II (A, A, T) Concerto for Two Pianos and Orch. (2 saksofona)
Bernstein, L.:	Symphonic Dances from West Side Story (A) Symphony No. 3 (Kaddish) (A)
Bizet, Georges:	L'arlesienne Suites I and II (A)
Bonneau, Paul:	Fantasie Concertante for Tpt. and Orch. (A)
Bottje, W. G.:	Duo Sonatina (A, T, B)
Boulez, Pierre:	Polyphonie (for 18 soloist) (A)
Boutry, Roger:	Reflets sur Rome (A)
Bozza, Eugene:	Jeux de Plage (A, A)

⁴⁴ Ibid. Ronkin, Frascotti, str. 68

Britten, B.: Billy Bud, Op. 50 (A)
 Our Hunting Fathers (A)
 The Prince of the Pagodas, Op. 57 (A)
 Sinfonia da Requiem (A)

Brubeck, David: Elementals (A, A, T, T, B)

Cadman, Charles: Dark Dances of the Mardi Gras (A, T)

Cage, John: Concerto for Piano and Orch. (B/bsn.)

Carter, Elliot: Prelude, Fanfare and Polka (A, T)

Charpentier, G.: Impressions d'Italie (A/S)

Chavez, Carlos: Caballos de Vapor (S, T)

Coates, Eric: Four Centuries Suite (A, A, T)

Copland, Aaron: Concerto for Piano and Orch. (A/S)
 Symphony No. 1 (A)

Cowell, Henry: Symphony No. 3 (T)

Dallapiccola, L.: Canti di Liberazione (A, T)

Delibes, Leo: Sylvia (A)

Delvincourt, C.: Pamir (A, T)

Diamond, David: Violin Concerto

Dubois, P. M.: Concerto for Tpt. and Chamber Orch. (S, A, T, B)

Escher, Rudolph: Symphonie No. 1 (A)

Foss, Lukas: Baroque Variations (S)

Gershwin, George: An American in Paris (A, T, B)
 I Got Rhythm Variations (A/S, A/S, T/S, B)
 Porgy and Bess; A Sym. Picture (A, A, T)

	Rhapsody in Blue (A, A, T)
Gould, Morton:	American Symphonette No. 1-4 (3-5 saksofona)
	Latin-American Sym. (A/cl, A/cl, T/cl, B/cl)
Gottschalk, L.:	Night in the Tropics (B)
Grainger, Percy:	Green Bushes (S, B)
	Kipling „Jungle Book“ Cycle (4 saksofona)
Harris, Roy:	Fifth Symphony (T)
Harsanyi, Tibor:	La Joie de Vivre (A/S)
Hasquenoph, P.:	Symphony No. 4 (3 saksofona)
Henze, Hans W.:	Nachtstucke und Arien (A/cl.)
Hindemith, Paul:	Cardillac (T/cl.)
Holbrooke, Josef:	Prelude to Dylan (S, A, T)
Honegger, Arthur:	Jeanne d'Arc au Bucher
	Mouvement Symphonique No. 3 (A)
Hovhaness, Alan:	Saint Vartan Symphony (A)
Husa, Karel:	Two Sonnets by Michelangelo (A)
Ibert, Jacques:	Le Chevalier Errant (A)
Ives, Charles:	Symphony No. 4 (T/A/B)
Jolivet, Andre:	Concerto No. 2 for Tpt. and Orch. (2 saksofona)
Kabalevsky, D.:	Concerto No. 2 for Cello and Orch. (A)
Kastner, George:	Last King of Juda
Kern, Jerome:	Mark Twain (Portrait for Orch.)
Khachaturian, A:	Gayane Ballet (A)
Kodaly, Zoltan:	Ballet Music

	Hary Janos Suite (A)
Koechlin, Charles:	Les Bander-log (S,T)
Kraft, William:	Configurations (A)
Lajtha, Laszlo:	Symphonies No. 5, 6, 7, 8, 9 (A)
Lees, Benjamin:	Symphonie No. 3 (T)
Levy, Ernst:	Symphonies No. 7, 11, 15
Maderna, Bruno:	Concerto for Piano and Orch. (3 saksofona)
Martin, Frank:	Concerto No. 2 for Piano and Orch. (sax/cl)
Martinet, Jean:	La Trilogie des Promethees (A)
Massenet, Jules:	Herodiade
	Werther
Mayuzumi, T.:	Bacchanale (S, A, A, T, B)
Meulemans, A.:	Symphony No. 5 (A)
Milhaud, Darius:	Le Carnival de Londres (A)
	La Creation du Monde (A)
	Symphony No. 2 (A/cl.)
	Symphony No. 4 (A, T)
Moussorgsky, M.:	Pictures at an Exhibition (A)
Nono, Luigi:	Composizione per Orchestra (2 saksofona)
North, Alex:	A Streetcar Named Desire – ballet suite (A/bsn.)
Penderecki, K.:	Capriccio for Violin and Orchestra
Perle, George:	Serenade No. 2 for Violin and Solo Insts. (A)
Pierne, Gabriel:	Divertissements sur un Theme Pastoral (A)
Poot, Marcel:	Symphonie (1929) (A)

Prokofiev, S.:	Alexander Nevski Cantata (T)
	Egyptian Nights Suite (A, T)
	Liutenant Kije; Suite Symphonique (T)
	Romeo and Juliet Suites 1, 2 and 3 (T)
Rachmaninoff, S.:	Symphonic Dances (A)
Ravel, Maurice:	Bolero (Sopranino, T/S) or (S/T)
Revueltas, S.:	Itinerarios (B/S)
Rivier, Jean:	Ouverture pour un Don Quichotte (A)
Rodgers, Richard:	Slaughter on 10th Ave. Ballet (4 saksofona)
Rorem, Ned:	Lions-A Dream (A)
Rozsa, Miklos:	The Jungle Book Suite (A/cl.)
Saeverud, Harald:	Peer Gynt (sax./cl.)
Schickele, Peter:	Celebrations with Bells (2 sax.)
Schoenberg, A.:	Von Heute auf Morgen (S/A, T/B/Bass)
Schuller, G.:	Abstraction (A)
	Journey into Jazz (A, T)
Schumann, William:	Newsreel (A, A, T)
Serebrier, Jose:	Partita (A)
Sheperd, Arthur:	Horizons (T)
Shostakovich, D.:	The Age of Gold (S)
	The Gadfly: Suite
	The Golden Mountains: Suite (S, A, T)
	Katerina Isma Ilova (A, A, T, T)
Siegmeister, E.:	Sunday in Brooklyn (A)

Still, W. G.:	Lenox Avenue (5 saksofona)
Stockhausen, K.:	Gruppen for Three Orchestras (A/cl., B)
Stokowski/Bach:	Wachet Auf (
Strauss, Richard:	Symphonia Domestica (S, A, B, B)
Tansman, A.:	Sonatine Transatlantique (A)
Thomson, Virgil:	The Plough that Broke the Plains (A, T)
Tomasi, Henri:	Feerie Laotienne (A, A, T, T, B)
Vaughan Williams:	Job; A Masque for Dancing (A)
	Symphonies No. 6 (T), and 9 (A, A, T)
Villa-Lobos, H.:	Bachianas Brasilieras No. 2 (T/B)
	Choros Nos. 7, 8, 10, 11 (A)
	Uirapuru (S)
Wagner, Joseph:	Radio City Snapshots (3 sax.)
Walton, William:	Belshazzar's Feast (A)
	Facade; Second Suite (A)
Webern, Anton:	Das Augenlicht (A)
	Cantata No. 2 (A)
Weill, Kurt:	Suite from the Opera Mahagonny (A, T/S)
	The Ballade of the Magna Carta (
Weinberger, J.:	The Birds Opera (T)
Wolpe, Stefan:	The Man from Midian (A, T)
Wuorinen, C.:	Into the Organ Pipes and Steeples (T)
Zador, Eugene:	Variations on Merry Tune (A/cl.)

Nekoliko orkestralnih djela hrvatskih autora koja sadrže saksofon:

Fran Lhotka:	Koračnica Trenkovih pandura (1932.) Freske (1957.)
Ruben Radica:	Extensio (1973.)
Boris Papandopulo:	Pop koncert za dva klavira (1974.)
Milko Kelemen:	Concerto 2000.
Mladen Tarbuk:	Tramvaj zvan žudnja (2005.)
Dubravko Detoni:	70 odgovora (2006.)
Đeni Dekleva – Radaković:	Rakatač (2009.)
Ivan Končić:	Simfonija Elementi (2013.)

7. LITERATURA

1. Adler, Samuel. *The Study of Orchestration*. New York: W. W. Norton and Company, Inc., 2002.
2. *Bandestration*, <https://bandestration.com/2014/12/12/saxophone-sections-in-the-orchestra-part-1/> (pristup 11. 05. 2018.)
3. Berg, Alban. *Lulu – Suite*. Beč: Universal Edition, 1935.
4. Craft, Robert. Stravinski, Igor. *Memoari i razgovori*. Svezak prvi. Zagreb: Zora, 1972.
5. Davie, Scott. *The Conversation*. Decoding the music masterpieces: Rachmaninoff's Symphonic Dances, <http://theconversation.com/decoding-the-music-masterpieces-rachmaninoffs-symphonic-dances-83312> (pristup 09. 05. 2018.)
6. Drake, J. (2001). Milhaud, Darius. *Grove Music Online*. <http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000018674>. (pristup 18. 05. 2018.)
7. Fay, L., & Fanning, D. (2001). Shostakovich, Dmitry. *Grove Music Online*. <http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000052560>. (pristup 16. 05. 2018.)
8. Gillies, M. (2001). Bartók, Béla. *Grove Music Online*. <http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000040686>. (pristup 11. 05. 2018.)
9. Hawkins, Roy Benton. *The Life and Work of Robert Russell Bennett* [doktorska disertacija]. Texas: Texas Tech University, 1989. <https://ttu-ir.tdl.org/ttu-ir/bitstream/handle/2346/19311/31295005629505.pdf> (pristup 10. 05. 2018.)
10. Huscher, Philip. *Chicago Symphony Orchestra*. Program notes, https://cso.org/uploadedFiles/1_Tickets_and_Events/Program_Notes/ProgramNotes_Rachmaninov_SymphonicDances.pdf (pristup 09. 05. 2018.)
11. *IMSLP*, The Wooden Prince, Sz. 60 (Bartok, Bela). http://imslp.eu/files/imglnks/euimg/b/bb/IMSLP125406-PMLP236629-Bartok_-_The_Wooden_Prince.pdf (pristup 11. 05. 2018.)

12. Ingham, Richard. (ur.). *The Cambridge Companion to the Saxophone*. Cambridge University Press, 1999.
13. Jarman, D. (2001). Berg, Alban. *Grove Music Online*. <http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000002767> (pristup 23. 05. 2018.)
14. Milhaud, Darius. *La creation du monde, opus 81a*. Paris: Editions Max Eschig, 2000.
15. Miller, Robert Ward. *Darius Milhaud's La Création du Monde: the conductor's guide to performance*. DMA (Doctor of Musical Arts) thesis, University of Iowa, 2011. <http://ir.uiowa.edu/etd/2746>. (pristup 18 .05. 2018.)
16. *Naxos*, https://www.naxos.com/person/Robert_Russell_Bennett_25985/25985.htm (pristup 10. 05. 2018.)
17. *New York Philharmonic, Leon Levy Digital Archives*, <https://archives.nyphil.org/index.php/artifact/715402f7-7f49-43ee-aa56-fe9f3c7ebc70-0.1/fullview#page/2/mode/2up> (pristup 16. 05. 2018.)
18. Norris, G. (2001). Rachmaninoff [Rakhmaninov, Rachmaninov], Serge. *Grove Music Online*. <http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000050146> (pristup 09. 05. 2018.)
19. Ronkin, Bruce. (ur.), Frascotti, Robert. *The Orchestral Saxophonist, Volume One*. Glenmoore: Roncorp, 1978.
20. *The Kennedy Center*, <http://www.kennedy-center.org/artist/composition/4346> (pristup 11. 05. 2018.)
21. *The Metropolitan Opera*, <https://www.metopera.org/discover/synopses/lulu/> (pristup 23.05.2018.)
22. Umble, James C. *Jean-Marie Londeix: Master of the modern saxophone*. Glenmoore: Roncorp, 2000.